

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті және балалармен қарым-қатынас әдебі

ЖАРИЯЛАНДЫ
05.10.2025

ТІРЕК СӨЗДЕР

вербалды емес коммуникация, мектепке дейінгі ұйым, МЖМБС, педагогикалық қарым-қатынас, Сөйлеу мәдениеті, тәрбиеші, тілдік құзыреттілік, этика

СІЛТЕМЕ

<https://bilimger.kz/182780/>

Сагынбекова Жанар Жаңбыршықызы

Астана қаласы. Арт -терапия басым бағыттағы 45 «Самұрық» балабақшасы
Тәрбиеші

АННОТАЦИЯ

Мақалада мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісінің сөйлеу мәдениеті мен балалармен қарым-қатынас әдебінің мазмұны, функциялары және кәсіби талаптары қарастырылады. Қазақстандағы нормативтік құжаттардағы (МЖМБС, үлгілік оқу бағдарламалары, педагогикалық әдеп қағидалары, «Педагог мәртебесі туралы» заң) талаптар мен ресейлік педагогика-психологиядағы (В.А. Кан-Калик, заманауи зерттеулер) теориялық тұжырымдар салыстырыла талданады. Тәрбиешінің коммуникативтік құзыреттілігі, вербалды-вербалды емес стратегиялар, балалардың жас ерекшелігіне бейімделген тілдік модельдер және ата-анамен серіктестік контекстінде этикалық нормалар ұсынылады. Практикалық бөлімде сабақ барысындағы тілдік үлгілер, кері байланыс берудің мәдениеті, конфликтіні бейбіт реттеу алгоритмдері және эмоциялық қауіпсіз орта құру тәсілдері берілген. Нәтижесінде сөйлеу мәдениеті тәрбиешінің кәсіби беделін қалыптастыратын, баланың тілін, ойлауын және әлеуметтік дағдыларын дамытуға ықпал ететін негізгі құрал ретінде негізделеді.

Кілт сөздер: сөйлеу мәдениеті, педагогикалық қарым-қатынас, тәрбиеші, мектепке дейінгі ұйым, этика, тілдік құзыреттілік, вербалды емес коммуникация, МЖМБС.

КІРІСПЕ

Мектепке дейінгі жастағы бала әлемді ең алдымен қатынас арқылы таниды; осы қатынастың сапасы тәрбиешінің сөзінен, дауыс ырғағынан, көзқарасынан, тіпті үзілістер

мен үнсіздіктерінен байқалады. Сондықтан тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті – кәсіби құзыреттіліктің өзегі әрі бала дамуының тілдік-әлеуметтік ортасын айқындайтын фактор. Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (МЖМБС) білім беру процесінің қағидаттары ретінде баланың жас ерекшеліктерін, қауіпсіз және қолдаушы ортаны, қатынас мәдениетін қамтамасыз етуді талап етеді [1]. Бұл талаптар үлгілік оқу бағдарламаларында да оқу-тәрбие үдерісінің тілдік-коммуникативтік мазмұнымен айқындалады [4], [7]. Сонымен қатар, «Педагог мәртебесі туралы» заң және педагогикалық әдеп қағидалары педагог тұлғасының кәсіби этикалық келбетін, қарым-қатынас нормаларын міндеттейді [2], [3], [8].

Ғылыми тұрғыдан қарағанда, педагогикалық қарым-қатынас тек ақпарат алмасу емес; ол – ынтымақтастық, тәрбиелік ықпал және тұлғалық өсуді ұйымдастыру кеңістігі. Кан-Калик еңбектері, сондай-ақ мектепке дейінгі тәрбиешілердің сөйлеу мәдениеті туралы заманауи зерттеулер осы кеңістікте тілдік дәлдік, айқындық, экспрессивтік құралдардың орнықты қолданылуы және баланың қадір-қасиетіне құрмет басты шарт екенін көрсетеді [5], [6], [9], [10].

СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ: ҰҒЫМЫ, ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ТӘРБИЕШІ КӘСІБІНДЕГІ ОРНЫ

Сөйлеу мәдениеті – тілдік нормаларды (дыбыстау, сөздік құрам, грамматика, стиль) сақтай отырып, адресатқа, жағдайға және мақсатқа сай сөзді тиімді ұйымдастыру қабілеті. Тәрбиеші үшін бұл ұғым фонетикалық анық дикцияны, қарапайым, баланың жасына лайықталған лексиканы, қысқа әрі логикалық тұтастықтағы сөйлемдерді, қайталау және үлгілеуді, сондай-ақ бағалау мен мадақтаудың тілдік этикетін қамтиды. МЖМБС-та мектепке дейінгі ұйым мақсаты ретінде коммуникативтік дағдыларды дамыту көзделіп, балаға тілдік орта жасау педагогтің тікелей міндеті ретінде нақты көрсетілген [1]. Тәрбиеші сөйлеу мәдениеті арқылы:

- баланың тілдік белсенділігін оятады (сұрақ-жауап, сюжеттік-рөлдік ойындардағы диалог);
- когнитивтік құрылымдарды қалыптастырады (рет-ретімен баяндау, салыстыру, себеп-салдар байланыстарын сөзбен белгілеу);
- эмоциялық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді (ынталандырушы, «ұялтпайтын» тілдік формулалар).

Зерттеулерде тәрбиеші сөзінің экспрессивтік-бейнелілік құралдары (метафора, эпитет, салыстыру) балалардың сөздік қорын байытып, тыңдауға мотивация тудыратыны дәлелденген [5], [6]. Демек, сөйлеу мәдениеті – білім мазмұнының ғана емес, тәрбиелік ықпалдың да тетігі.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ӘДЕБИ: ҚАҒИДАТТАР ЖӘНЕ НОРМАТИВТІК ӨЛШЕМДЕР

Педагогикалық әдеп қағидалары тәрбиеші мен тәрбиеленушінің, педагог пен ата-ананың өзара сыйластық, ашықтық және жауапкершілік негізінде әрекеттесуін талап етеді [2], [8]. Әдеп нормаларына мыналар кіреді: баланың абыройы мен жеке кеңістігін құрметтеу; кемсітпеу және стигматизациядан аулақ болу; сынның орнына қолдаушы кері байланыс беру; дауыс көтермеу және қорқытуға жол бермеу. Бұл нормалар ұлттық стандарт және үлгілік бағдарламаларда «қауіпсіз, қолайлы және дамытушы орта» шарттары ретінде бекітілген [1], [4], [7].

Классикалық педагогикада Кан-Калик мұғалім-балалар арасындағы қатынаста ынтымақтастыққа негізделген стильді ең жемісті деп көрсетеді; оның өзегі – бірлескен шығармашылық, сенім мен қызығушылық [9]. Осы стиль тәрбиеші үшін балалардың бастамасын қолдау, таңдау еркіндігін (мысалы, тапсырма тәсілін таңдауды) ұсыну, қателікті «оқу ресурсы» ретінде қарастыру сияқты практикалық қадамдармен өлшенеді. Қатынас әдеби сондай-ақ, ата-анамен серіктестікте ақпаратты нақты, дұрыс және дер кезінде ұсынуды, құпиялылықты сақтауды қамтиды. Қазақстан заңнамасы педагогтің кәсіби мәртебесін бекіте отырып, оның этикалық жауапкершілігін де нақтылайды [3].

ВЕРБАЛДЫ ЖӘНЕ ВЕРБАЛДЫ ЕМЕС ҚҰРАЛДАРДЫҢ МАҚСАТҚА САЙ ҮЙЛЕСІМІ

Сөйлеу мәдениетінің сапасы тек сөзбен емес, вербалды емес сигналдармен айқындалады: дауыс күші, тембр, сөйлеу қарқыны, пауза, көзбен байланыс, поза, қашықтық. Мектепке дейінгі жастағы балалар үшін тым жылдам не тым баяу қарқын назарды шашыратады; сондықтан ырғағы бірқалыпты, екпіні жайлы сөйлеу ұсынылады. Әрбір нұсқауды қысқа қадамдарға бөлу («алдымен-кейін-соңында» схемасы), әрекетті үлгілеу және көрсетіліммен бекіту тиімді. Орыс тіліндегі зерттеулерде тәрбиешінің тіліндегі синоним, метафора және эпитеттерді орнымен қолдану, сондай-ақ артикуляциялық анықтық баланың тыңдау және еліктеу механизмдерін күшейтетіні атап көрсетіледі [5], [6], [10].

Вербалды емес деңгейде көзбен байланыс жасау, бала деңгейіне еңкею, жылы шырай және бас изеу қысқа мадақтау формулаларымен («Керемет байқапсың», «Сен өте ұқыпты орындадың») бірге қолданылса, өзіндік тиімділік артады. Эмоциялық тұрақсыздық жағдайында (ренжу, шиеленіс) тәрбиешінің төмен дауыс регистрі мен ұзақ паузалары, дене қашықтығын сақтауы, «Мен-хабарламалары» («Мен қазір қатты уайымдап тұрмын, сондықтан бірге тынышталып алайық») конфликтіні бәсеңдетеді.

БАЛАНЫҢ ЖАС ЕРЕКШЕЛІГІНЕ САЙ ТІЛДІК МОДЕЛЬДЕР ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИВТІЛІК

3-6 жастағы балалардың когнитивтік дамуы нақты-бейнелік ойлау басымдығымен сипатталады; сондықтан тілдік модельдер көрнекілікке сүйеніп, қарапайым синтаксиспен берілуі керек. Нұсқауды үш қадамнан асырмау, етістіктерді нақтылау («жапсыр», «қой», «кес») және уақыт реттілігін білдіретін сөздерді тұрақты қолдану (алдымен/кейін/соңында) ұсынылады. Үлгілік оқу бағдарламалары тілдік және әлеуметтік-коммуникативтік дамуды пәнаралық тәсілмен қамтамасыз етуді міндеттейді; бұл тәрбиеші сөзін ойын, музыка, қозғалыс, бейнелеу әрекеттерімен ұштастыруды білдіреді [4], [7].

Инклюзивті ортада сөйлеу мәдениеті тілдік кедергілерді азайтуға бағытталады: қарапайым әрі қайталанатын құрылымдар, визуалды кестелер, пиктограммалар, қимыл-ымның жүйелі қолданысы. Педагогикалық әдеп қағидалары кез келген балаға құрмет, қауіпсіздік және әділдік қағидаларын сақтауды міндеттейді [2]. Тәрбиешінің міндеті – әр баланың жетістігін «шағын қадам» логикасымен атап өту, салыстырудан аулақ болу, өзін-өзі бағалау сұрақтары арқылы («Саған қай бөлігі ұнады?», «Келесі жолы нені басқаша істегің келеді?») рефлексияны ынталандыру. Зерттеулер мұндай тәсілдер тілдік және әлеуметтік дағдылардың біртіндеп тұрақтануына әкелетінін көрсетеді [10], [11].

КЕРІ БАЙЛАНЫС, БАҒАЛАУ ЭТИКАСЫ ЖӘНЕ КОНФЛИКТІНІ БЕЙБІТ ШЕШУ

Бағалау – тәрбиешінің әр сөзінде «естілетін» әлеуметтік сигнал. Әдеп тұрғысынан бағалау бала тұлғасын емес, әрекетін сипаттауға тиіс: «Сен жалқаусың» емес, «Бүгін тапсырманың жартысын орындадың, әрі қарай көмектесейік». Кері байланыс «сиқырлы үштік» формуласына негізделуі мүмкін: байқау – сезім – ұсыныс («Сен ойыншықты досыңнан сұрамай алдыңын байқадым; мен алаңдадым; енді бірге сұрау жолын ойлалық»). Кан-Калик ұсынған ынтымақтастық стилі мұндай «адамгершілікке негізделген талапшылдықты» қолдайды [9], [12].

Конфликтіні реттеудің кезеңдері: (1) эмоцияны тұрақтандыру (тыныш дауыспен, қысқа фразалар, пауза), (2) фактіні нақтылау (кім, қашан, не істеді), (3) балама ұсыну (екі нұсқадан таңдату), (4) келісімді бекіту («қол белгісі», қысқа қайталау), (5) позитивті аяқтау (мадақтау). Бұл алгоритм тәрбиешінің беделін сақтай отырып, баланың өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастырады. Педагогикалық әдеп құжаттарындағы нормалар да дәл осыдай адамгершілік ұстанымды талап етеді [2], [8].

АТА-АНАМЕН СЕРІКТЕСТІК ЖӘНЕ КӘСІБИ БЕДЕЛ

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті ата-анамен коммуникацияда ерекше маңызға ие. Жоспарланған ақпаратты (күн тәртібі, сабақ мазмұны, бала жетістіктері) жүйелі, қысқа және құпиялылықты сақтай отырып жеткізу – кәсіби беделдің іргетасы. «Педагог мәртебесі туралы» заң педагогтің құқықтары мен жауапкершілігін айқындап, қоғам алдындағы этикалық міндеттерін бекітеді [3]. Әңгімелесу кезінде бағалаушы лексикадан гөрі сипаттаушы-дәлелдеуші тіл («бақылау нәтижесінде», «портфолиодағы жұмыстар көрсеткендей») сенімділік тудырады. Қиын тақырыптарда «мен-хабарламалары», «бірлескен шешім», «үй-балабақша көпірі» секілді тұжырымдар шиеленісті төмендетеді. Зерттеулер педагогтың кәсіби қарым-қатынас мәдениетін жүйелі дамыту тілдік нормаларды ғана емес, рефлексия, эмпатия, аудиторияны сезіну қабілеттерін де қамтитынын айғақтайды [10], [11], [12].

ҚОРЫТЫНДЫ

Тәрбиешінің сөйлеу мәдениеті – мектепке дейінгі білім сапасының, баланың тілдік және әлеуметтік дамуының, ата-анамен сенімді серіктестіктің стратегиялық факторы. Ол ұлттық стандарттар мен этикалық нормаларда бекітілген кәсіби талаптарды іске асыратын негізгі құрал ретінде әрекет етеді [1]-[4], [8]. Ғылыми әдебиет пен тәжірибе көрсеткендей, баланың жасына лайықталған айқын, жылы, ынталандырушы тіл; вербалды емес үйлесім; ынтымақтастыққа негізделген қарым-қатынас стилі; әділетті әрі адамгершілік бағалау – тәрбиешінің кәсіби беделін қалыптастырып, балаға қауіпсіз, қолдаушы және дамытушы орта жасайды [5]-[7], [9]-[12]. Демек, сөйлеу мәдениеті мен қарым-қатынас әдебін мақсатты дамыту (өз сөзін жазып-тыңдау, супервизия, әріптестік коучинг, кәсіби оқу қауымдастықтары) – әрбір балабақша ұжымының үздіксіз сапалық күн тәртібі болуы тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. **Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.** ҚР Оқу-ағарту министрлігінің бұйрығы. Adilet құқықтық ақпараттық жүйесі. Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031> Adilet
2. **«Педагог мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.** Adilet құқықтық ақпараттық жүйесі. Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000293> Adilet
3. **Педагогикалық әдептің кейбір мәселелері туралы.** ҚР БҒМ бұйрығы (өзгерістерімен). Adilet құқықтық ақпараттық жүйесі. Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020619> және өзгерістер: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034303> Adilet+1

4. **Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары.** Adilet құқықтық ақпараттық жүйесі. Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200030183> Adilet
5. Матюхина И.Н. **Речевая культура педагога ДОУ.** CyberLeninka электрондық кітапханасы. Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/recheyaya-kultura-pedagoga-dou> КиберЛенинка
6. Филатова Л.В. **Проблемные аспекты речевой культуры воспитателя и способы их предупреждения.** CyberLeninka. Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemnye-aspekty-recheyoy-kultury-vospitatelya-i-sposoby-ih-preduprezhdeniya> КиберЛенинка
7. **Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы** (алдыңғы редакциялар). Adilet. Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235> Adilet
8. «**Педагогикалық әдеп қағидаларын бекіту туралы**» (негізгі мәтін). Adilet. Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013038> Adilet
9. Кан-Калик В.А. **Учителю о педагогическом общении.** Москва: Просвещение, 1987. Ашық PDF: <https://www.booksite.ru/fulltext/kankal/text.pdf> Вологда Библиотека
10. Лосева Н.А. **Развитие речевой культуры будущих педагогов дошкольного образования как основы их профессиональной деятельности.** CyberLeninka. Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-recheyoy-kultury-buduschih-pedagogov-doshkolnogo-obrazovaniya-kak-osnovy-ih-professionalnoy-deyatelnosti> КиберЛенинка
11. Лосева Н.А. **Экспериментальная работа по развитию речевой культуры будущих педагогов дошкольного образования.** CyberLeninka. Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksperimentalnaya-rabota-po-razvitiyu-recheyoy-kultury-buduschih-pedagogov-doshkolnogo-obrazovaniya> КиберЛенинка
12. Тюнина Л.А. **Стили педагогического общения и их влияние...** (конференция материалдары). PDF: <https://www.tsutmb.ru/nauka/internet-konferencii/2017/13-lprs/2/tunina.pdf> tsutmb.ru

*Ескертпе: 1–4 және 8 көздер – Қазақстанның ресми нормативтік актілері; 5–7, 9–12 – педагогикалық қарым-қатынас және сөйлеу мәдениеті бойынша ғылыми еңбектер мен оқу материалдары. Мәтінде дәйексөз-тіректер [1]–[12] сандарымен белгіленді.

© 2026 Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.